

دانشگاه کاشان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات عرب

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

عنوان:

جلوه‌های فرهنگ و تمدن ایرانی در آثار جاحظ

(البيان و التبيين، البخلاء، الحيوان، المحاسن و الأضداد، التاج في أخلاق الملوک

و رسائل الجاحظ)

استاد راهنما:

دکتر روح الله صیادی نژاد

استاد مشاور:

دکتر محسن سیفی

به وسیله:

الهام کوچیان مجرد

آبان ۱۳۹۰

دانشگاه کاشان
دانشکده علوم انسانی

بسمه تعالی

تاریخ:
شماره:
پوست:

مدیریت تحصیلات تکمیلی دانشگاه
صورتجلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

نام و نام خانوادگی دانشجو: الهام کوچیان مجرد شماره دانشجویی: ۸۷۲۳۳۱۰۲۰۴

رشته: زیبا و ادبیات عربی دانشکده علوم انسانی

عنوان پایان نامه: جلوه های فرهنگ و تمدن ایرانی در آثار جاحظ (البیان و التبیین ، البخلاء ، الحيوان ، المحاسن و الاضداد ، التاج فی اخلاق الملوك و رسائل الجاحظ)

تعداد واحد پایان نامه : ۴ تاریخ دفاع ۱۳۹۰/۸/۲

این پایان نامه به مدیریت تحصیلات تکمیلی به منظور بخشی از فعالیتهای تحصیلی لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد ارائه می گردد. دفاع از پایان نامه در تاریخ ۹۰/۸/۲ مورد تأیید و ارزیابی اعضای هیأت داوران قرار گرفت و با نمره ۱۸.۲۵ و با درجه بسیار خوب به تصویب رسید. همه رو بستیم
اعضاء هیأت داوران:

عنوان	نام و نام خانوادگی	مرتبه علمی	امضاء
۱. استاد راهنما	دکتر روح الله صیادی نژاد	استادیار	
۲. استاد مشاور	دکتر محسن سیفی	استادیار	
۳. متخصص و صاحب نظر دانشگاه	دکتر عباس اقبالی	دانشیار	
۴. متخصص و صاحب نظر دانشگاه	دکتر علی نجفی ایوکی	استادیار	
۵. نماینده تحصیلات تکمیلی	دکتر فاطمه طاهری	استادیار	

مدیریت تحصیلات تکمیلی دانشگاه

آدرس: کاشان - بلوار قطب راوندی

کد پستی: ۵۱۱۶۷ - ۸۷۳۱۷

تلفن: ۵۱۱۲۷۷۷ - ۵۱۱۲۷۷۷

http: www.kashanu.ac.ir

پیشکش به :

شہیدان گمنام دانشگاہ کاشان

و

پدر و مادر دلسوزم

تشکر و قدردانی:

اکنون که کار نگارش این پایان نامه به پایان رسیده است، بر خود لازم می‌دانم که از همه‌ی بزرگوارانی که در انجام این پژوهش مرا یاری رسانده‌اند، تقدیر نمایم. مراتب قدردانی خویش را از آقای دکتر روح الله صیّادی نژاد که راهنمایی این رساله را برعهده داشتند و آقای دکتر محسن سیفی که مرا در انجام این رساله مورد مشاوره قرار دادند، به عمل می‌آورم. هم‌چنین از داوران محترم آقای دکتر عباس اقبالی و آقای دکتر علی نجفی و از نماینده‌ی تحصیلات تکمیلی سرکار خانم دکتر فاطمه طاهری تشکر می‌نمایم. از خانواده‌ی عزیزم نیز کمال تشکر و قدردانی را دارم.

چکیده:

با روی کار آمدن عباسیان و حضور ایرانیان در ساختار اداری حکومت، شالوده‌ی یک جنبش عظیم فرهنگی پی ریزی شد و زندگی سیاسی و اجتماعی عباسیان، تأثیری بی‌اندازه از نظام ساسانی و زندگی اجتماعی آن پذیرفت. از جمله نویسندگان عربی که فرهنگ و تمدن ایرانی، بخش قابل ملاحظه‌ای از آثار مهم وی همچون «المحاسن و الأضداد»، «التاج فی أخلاق الملوك»، «البخلاء»، «البيان و التبیین»، «الحيوان» و رساله‌های او را به خود اختصاص داده، جاحظ است.

وی، در آثار خویش به معرفی آداب و رسوم اجتماعی ایرانیان همچون جشن‌ها، موسیقی، خوراکی‌ها، لباس‌ها و بازی‌های ایرانی پرداخته و با دقیق‌ترین بیان، آن‌ها را توصیف نموده است. در دو کتاب «المحاسن و الأضداد» و «التاج فی أخلاق الملوك»، دانستنی‌های ارزشمندی را پیرامون جشن‌های ایرانی همچون نوروز، مهرگان و فصد می‌توان یافت. در کتاب «البخلاء» نیز شمار فراوانی واژه‌ی فارسی آمده که بیشتر آن‌ها نام غذاها و نوشیدنی‌های ایرانی است.

جاحظ، متأثر از پند و حکمت فارسی بوده است. استناد او به سخنان بزرگان و حکیمان ایرانی، بیانگر نفوذ اندیشه‌ی و فرهنگ ایرانیان در افکار جاحظ می‌باشد.

کلمات کلیدی: جاحظ، آداب و رسوم ایرانی، جشن‌های ایرانی، پند و حکمت فارسی.

المُلخَص:

حينما تَسَلَّمَ العباسيون مقاليدَ الحكم و شاركَ الايرانيون في الشؤون الحكومية فقد بُنِيَ أُسُّ الحركة الثقافية الجسيمة و تأثرت الحياة السياسية و الاجتماعية في الدولة العباسية إلى حد بعيد بنظام الدولة الساسانية و حياتها الاجتماعية. الجاحظ من كَتَابَ الَّذِينَ حينما نلقي النظرة إلى آثاره الهامة كالمحسن و الأضداد، التاج في أخلاق الملوك، البخلاء، البيان و التبيين، الحيوان و رسائله نرى أن الثقافة و الحضارة الايرانية احتلت حيزاً ملحوظاً في آثاره.

وقد تطرَّق الجاحظ في مؤلفاته إلى عادات الفرس الاجتماعية في أعيادهم و إلى موسيقاهم و أطعمتهم و أزيائهم و ألعابهم فوصفها لنا بأدقِّ الوصف. نجد في كتابيه «المحسن و الأضداد» و «التاج في أخلاق الملوك»، معلومات قيِّمة حول الأعياد الايرانية كالنيروز و المهرجان و الفَصْد. قد أدخل الجاحظ في كتابه «البخلاء» عدداً وافراً من الألفاظ الفارسية و معظمها أسماء الأطعمة و الأشربة الايرانية.

غَيْرَ أَنَّ الجاحظ تأثر بحكم الفرس و مواعظهم مضافاً إلى ذلك فاستناده إلى أقوال حكماء الفرس و عظمائهم مُعَبِّرٌ عن تسرُّب أفكار الفرس و ثقافتهم في أفكار الجاحظ.

الكلمات الرئيسية: الجاحظ، التقاليد الايرانية، الأعياد الايرانية، الحكم و المواعظ الفارسية.

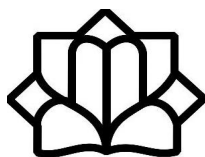
Abstract:

When abbasian began to govern in Iran, and Iranians appeared in governmental systems, the foundation of a great cultural movement established and political and social life of Abbasians , were impressed by the social life and system of sassanian. From the arab writers which in his working. Iranian culture and civilization are very significant, is jahiz, of his works are: Almahasen va Alazdad , Attaj fi Akhlaghe Almolouk, Albokhala, Albayan va attabyeen, Alheyvan and his thesis.

He in all his working, has considered customs and traditions of Iranians, such as celebrations , music, foods, clothes and game and could have described them very well. There are many valuable information about Iranians celebrations like Nowrooz, mehregan and Fasad, in his two books: Almahasen va Alazdad and Attaj fi Akhlaghe Almolouk. You can find many significant Persian words in his book “Albokhala”. many Persian words can be noted, most of which are the name of Iranian foods and drinks.

Jahiz was also influenced by Persian wisdom and philosophy. His emphasis and relying on Iranian great philosophers and scientists, shows the penetration of Iranian culture and thought into Jahiz thoughts.

Keywords: Jahiz, Iranian customs and traditions, Iranians celebrations, Persian wisdom and philosophy.

University of Kashan
Faculty of Human Sciences

Department of Arabic Language and Literature

Thesis

For degree of Master of science (MSE)

Title:

**Iranian civilization and culture's manifestations in jahez working.
(Albayan va attabyeen, Albokhala, Alheyvan, Almahasen va Alazdad,
Attaj fi Akhlaghe Almolouk, Rasael Aljahiz)**

Supervisor:

Dr. Rooh Allah Sayyadi Nejad

Advisor:

Dr. Mohsen seifi

By:

Elham Kochian mojarrad

September 2011

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۵	فصل اول: نگاهی به زندگی، آثار و عصر جاحظ
۶	۱-۱- زندگی جاحظ
۱۱	۱-۲- نگاهی به آثار جاحظ
۱۲	۱-۲-۱- البیان و التبیین
۱۴	۱-۲-۲- البخلاء
۱۶	۱-۲-۳- الحيوان
۱۷	۱-۲-۴- المحاسن و الاضداد
۱۸	۱-۲-۵- التاج فی اخلاق الملوک
۲۰	۱-۲-۶- رساله‌های جاحظ
۲۱	۱-۳- بررسی عصر جاحظ با تکیه بر تأثیر ایرانیان در این عصر
۲۴	۱-۴- جاحظ و زبان فارسی
۲۸	فصل دوم : بازتاب جشن ها و آواز و موسیقی ایرانی در آثار جاحظ
۲۹	۱-۲- بازتاب جشن‌های ایرانی
۳۰	۱-۱-۲- نوروز

- ۳۳ ۲-۱-۲- مهرگان
- ۳۴ ۳-۱-۲- فَصَد
- ۳۵ ۴-۱-۲- سنت‌های رایج در جشن‌ها
- ۳۵ ۱-۴-۱-۲- شش پنجه‌ی ماه در نوروز و مهرگان
- ۳۶ ۲-۴-۱-۲- باریافتن بیک «خجسته» به حضور شاه در نوروز و مهرگان
- ۳۸ ۳-۴-۱-۲- گسترده سفره‌ی نوروزی و مهرگانی در حضور پادشاه
- ۴۰ ۱-۳-۴-۱-۲- نان
- ۴۱ ۲-۳-۴-۱-۲- بَرَسَم
- ۴۲ ۳-۳-۴-۱-۲- سکه
- ۴۲ ۴-۳-۴-۱-۲- شیرینی و شکر
- ۴۳ ۵-۳-۴-۱-۲- شیر
- ۴۳ ۶-۳-۴-۱-۲- آب
- ۴۵ ۷-۳-۴-۱-۲- سبزه
- ۴۶ ۸-۳-۴-۱-۲- اسپند
- ۴۶ ۴-۴-۱-۲- مراسم دادخواهی و بار عام در نوروز و مهرگان
- ۴۷ ۵-۴-۱-۲- رسم اهدای هدایا در جشن‌ها
- ۴۸ ۱-۵-۴-۱-۲- اهدای هدایای مردم به پیشگاه پادشاه و ثبت آن‌ها در دیوان خاص
- ۵۰ ۲-۵-۴-۱-۲- فرستادن نامه‌ی شادباش
- ۵۱ ۳-۵-۴-۱-۲- اهدای لباس‌های زمستانی و تابستانی خزانه‌ی پادشاه به مردم

- ۵۲ ۴-۱-۲-۴-۵- تبادل هدایا در سطح بین المللی
- ۵۳ ۴-۱-۲-۶- رسم شست و شو و آب پاشی در نوروز
- ۵۴ ۴-۱-۲-۷- سرودخوانی در نوروز
- ۵۶ ۲-۲- بازتاب آواز و موسیقی ایرانی
- ۶۲ فصل سوم: بازتاب خوراک، پوشاک و بازی های ایرانی در آثار جاحظ
- ۶۳ ۱-۳- بازتاب خوراک ایرانی
- ۶۴ ۱-۱-۳- خوراکی های ایرانی
- ۶۴ ۱-۱-۱-۳- بَزْمَاوَرْد
- ۶۵ ۲-۱-۱-۳- سِکَبَاج
- ۶۵ ۳-۱-۱-۳- شُبَارِق
- ۶۶ ۴-۱-۱-۳- طِبَاهِج
- ۶۷ ۵-۱-۱-۳- جَرْدَقَة
- ۶۷ ۶-۱-۱-۳- خَشْکَنان
- ۶۸ ۷-۱-۱-۳- فَاوِیْد
- ۶۸ ۸-۱-۱-۳- لَوَزِیْنَج
- ۶۹ ۹-۱-۱-۳- فَاوِذِق
- ۷۰ ۱۰-۱-۱-۳- دَسْتَفْشَار

- ۷۰ ۱۱-۱-۱-۳ - مِیْخْتَج
- ۷۱ ۱۲-۱-۱-۳ - دوشاب
- ۷۱ ۱۳-۱-۱-۳ - جُوَاشِن
- ۷۱ ۲-۱-۳ - نگهداری و حفاظت خوراک
- ۷۲ ۳-۱-۳ - آداب غذا خوردن
- ۷۵ ۲-۳ - بازتاب پوشاک ایرانی
- ۷۶ ۱-۲-۳ - بَرَنکَان
- ۷۷ ۲-۲-۳ - تاج
- ۷۸ ۳-۲-۳ - دیباج
- ۷۸ ۴-۲-۳ - طبلسان و سروال
- ۷۹ ۵-۲-۳ - قَلَنسَوَة
- ۸۱ ۳-۳ - بازتاب بازی‌ها و سرگرمی‌های ایرانی
- ۸۱ ۱-۳-۳ - شکار
- ۸۴ ۲-۳-۳ - چوگان
- ۸۶ ۳-۳-۳ - شطرنج
- ۸۸ ۴-۳-۳ - نرد یا نردشیر
- ۸۹ ۵-۳-۳ - بُقیری

فصل چهارم: بازتاب پند و حکمت فارسی در آثار جاحظ.....	۹۱
۱-۴- توجه ایرانیان به پند و حکمت.....	۹۲
۲-۴- راه‌های ورود پندها و اندرزهای فارسی به ادبیات عرب.....	۹۳
۱-۲-۴- ترجمه.....	۹۳
۲-۲-۴- عرب زبان شدن، هم سخنی و برخورد مستقیم.....	۹۵
۳-۲-۴- فرهیختگان و ادیبان دو زبانه.....	۹۶
۳-۴- تأثیر پند و حکمت فارسی در آثار جاحظ.....	۹۶
نتایج پژوهش.....	۱۰۳
ملخص البحث بالعربیة.....	۱۰۵
منابع و مراجع.....	۱۱۱
منابع فارسی.....	۱۱۲
منابع عربی.....	۱۱۳
مقاله‌ها.....	۱۱۶

فهرست تصاویر

عنوان	صفحه
۱-۲- تصویر برگزاری مراسم نوروز و مهرگان در حضور پادشاه	۳۸
۲-۲- تصاویر مربوط به گسترده سفره‌ی هفت سین در ایران باستان.....	۳۹
۳-۲- تصویر آوردن آب سفره‌ی نوروزی از چشمه توسط دختران	۴۴
۲-۴- تصویر مراسم پیشکش هدایا به پادشاه ایران در سنگ برجسته‌های تخت جمشید	۴۸
۳-۱- تصویر شکارگاه بهرام گور	۸۲
۳-۲- تصویر شاپور ساسانی در حال شکار	۸۲
۳-۳- تصویر شاه ساسانی در حال شکار شیر	۸۳
۳-۴- تصویر شاه ساسانی در حال شکار بز کوهی	۸۳
۳-۵- تصویر تنگ چوگان	۸۵
۳-۶- تصویر چوگان بازی در ایران باستان	۸۵
۳-۷- تصویر تخته نرد	۸۸
۳-۸- نقش برجسته بازی نرد در ایران عصر ساسانی	۸۹

مقدمه:

آداب و رسوم ایرانیان، یادمانی از هزاره‌های دور است که بخشی از فرهنگ ایران را تشکیل می‌دهد و نام ایران و ایرانی را در تاریخ تمدن جهان پرآوازه ساخته است. ایرانیان، آیین‌های کهن خود را در دوره‌های مختلف حفظ کردند. حتی ورود اقوام بیگانه به این سرزمین، نه تنها باعث نابودی این سنت‌ها و آیین‌ها نشد، بلکه بسیاری از آن‌ها پابرجا ماند و در میان آنان رواج یافت.

برخی از پژوهشگران عرب زبان سعی بر آن دارند که نقش ایرانیان را در بنای فرهنگ و تمدن عرب زبانان نادیده انگارند یا کم رنگ جلوه دهند. این مهم بر دوش ما دوستداران فرهنگ و زبان ایرانی است که از عمق نفوذ فرهنگی ایران بر عرب‌ها سخن به میان آوریم. البته به دلیل گستردگی موضوع، فقط بر آثار جاحظ متمرکز می‌شویم. موضوع این پژوهش، واکاوی فرهنگ و تمدن ایرانی در آثار جاحظ است.

تعریف مسأله:

ایرانیان، قبل از ورود عرب‌ها، دارای فرهنگ و تمدن پرباری بودند. با ورود اسلام به این سرزمین، بسیاری از سنت‌های ایرانی تداوم پیدا کرد. در دوران عباسیان، ایران‌گرایی گسترش یافت و بسیاری از آداب و رسوم پارسیان در میان خلیفگان و بزرگان و اشراف رواج یافت. در این دوره، بسیاری از پندهای فارسی راه خود را به فرهنگ عربی باز نمود. هدف ما از این پژوهش، بازتاب فرهنگ و تمدن ایرانی در آثار جاحظ می‌باشد.

زمینه، سابقه و تاریخچه پژوهش:

پژوهش‌هایی پیرامون بازتاب تأثیر فرهنگ و تمدن ایرانی در ادبیات عربی به ویژه ادبیات عصر عباسی صورت گرفته است که از جمله‌ی آن‌ها می‌توان به کتاب «تأثیر الحکم الفارسیة فی الأدب العربی فی العصر العبّاسی الأوّل» اثر «عیسی العاکوب»، کتاب «تیارات ثقافیة بین العرب و الفُرس» نوشته‌ی «الحوفی»، کتاب «فرهنگ ایرانی پیش از اسلام و آثار در فرهنگ و زبان تازی» نوشته‌ی «آذرنوش» و مقاله‌ی ایشان با عنوان «پدیده‌های ایرانی در زبان و ادبیات عرب» و... اشاره نمود.

موضوع این پژوهش، واکاوی بازتاب فرهنگ و تمدن ایرانی در آثار جاحظ است. در این زمینه، می‌توان به مقاله‌ی «محسنی نیا» با عنوان «بازتاب گوشه‌هایی از ایران و فرهنگ ایران در آثار جاحظ بصری»^۱ و مقاله‌های «آذرتاش آذرنوش» با عنوان «جاحظ و ایران» و «جاحظ و زبان فارسی»^۲ اشاره نمود. با واکاوی در پژوهش‌های به عمل آمده، در می‌یابیم که این پژوهش‌ها، به آداب و رسوم ایرانیان همچون جشن‌های ایرانی، آواز و موسیقی ایرانی، آداب غذا خوردن ایرانیان و بازی‌های ایرانی پرداخته‌اند. از سویی دیگر، این پژوهندگان به بررسی تأثیر پند و حکمت فارسی در آثار جاحظ نیز پرداخته‌اند.

۱- محسنی نیا، بازتاب گوشه‌هایی از ایران و فرهنگ ایران در آثار جاحظ بصری، مجله مطالعات ایرانی، شماره ۱۶، پاییز ۱۳۸۸.

۲- این دو مقاله در جلد هفدهم «دائرة المعارف اسلامی» به چاپ رسیده است.

فرضیه‌ها یا سؤال‌های ویژه:

۱- بازتاب ایران و فرهنگ و تمدن آن در آثار جاحظ چگونه و در چه قالب‌هایی صورت گرفته است؟

۲- چرا با اینکه جاحظ به فرهنگ اصیل عربی گرایش داشت، با این همه به گونه‌ای قابل ملاحظه استناد به واژگان فارسی و توجه به فرهنگ ایرانی در گفتار او تبلور یافته است؟

۳- در پاره‌ای موارد سخنان جاحظ پیرامون ایرانیان و طعنه‌ها و عیب‌گیری‌های او علیه این ملت، از تعصب عربی وی ناشی شده است.

اهداف پژوهش:

فرهنگ و تمدن ایرانی، بخش قابل ملاحظه‌ای از آثار جاحظ همچون «المحاسن و الأضداد»، «التاج فی اخلاق الملوک»، «البخلاء»، «البيان و التبیین»، «الحيوان» و رساله‌های او را به خود اختصاص داده است. نگارنده، در این پژوهش بر آنست که به بازتاب جلوه‌هایی از فرهنگ و تمدن ایرانی در این آثار بپردازد. با واکاوی در آثار این نویسنده‌ی بزرگ، می‌توان این جلوه‌ها را در ابعاد مختلفی از جمله: استناد به آداب و رسوم ایرانیان، پند و حکمت پارسی و به کارگیری واژگان فارسی مشاهده نمود.

این پژوهش، در چهار فصل مجزاً تدوین شده است. در فصل اول، به بررسی زندگی، آثار و عصر جاحظ می‌پردازیم و از میزان تأثیر پارسیان در این عصر و هم‌چنین میزان آشنایی جاحظ با زبان فارسی سخن به میان می‌آوریم.

در فصل دوم، به بازتاب جشن‌ها و موسیقی ایرانی در آثار جاحظ می‌پردازیم. در فصل سوم از خوراکی‌ها، لباس‌ها و بازی‌های ایرانی که جاحظ در آثار خویش از آن‌ها یاد کرده،

سخن به میان می‌آوریم. در فصل چهارم، به بررسی تأثیر پند و حکمت پارسی در آثار جاحظ می‌پردازیم.

نگارنده، در این پژوهش، تلاش خود را برای بازتاب جلوه‌هایی از فرهنگ و تمدن ایرانی در آثار جاحظ انجام داده است. نکته‌ی شایان ذکر این است که این پژوهش خالی از عیب و نقص نیست و در نهایت قضاوت بر عهده‌ی استادان عزیز و خوانندگان محترم است.

فصل اوّل:

نگاہیں بہ زندگی، آثار و عصر جاہظا